

SƏNUBƏR MUSTAFAYEVA

ADU

Rəşid Behbudov 134

Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasının baş müəllimi

sanubarmusatafayevasanubar111@mail.ru

ÖZ FİKRİNİ ŞİFAHİ İFADƏ ETMƏ VƏ ONU İNKİŞAF ETDİRƏN ÇALIŞMALAR

Avropa Şurasının materiallarına əsasən (1995), anlama – təhlil və sintez qabiliyyətidir.

Fransız dilinin tədrisinin ilkin siniflərində “zehni” bir proses kimi qiymətləndirilən şifahi nitqin anlama (qavrayış) mərhələsi başlayır. Burada, məqsəd fransız dilinin səs tərkibini tanımaq, eşidilənləri anlamaq bacarıqlarını öyrətməkdir.

Didaktikaya görə, anlayışın 2 növü vardır : hissə-hissə və qlobal. Didaktikada müxtəlif növ təlimlər təklif olunur ki, bunlara : cümlələr, açıq suallar (tapşırıqlar), suallara cavab, əlavə cədvəllər və s. daxildir.

Texniki vasitələr danışma bacarıqlarının ortaya çıxmasında (görünüşündə) böyük rol oynayır. CD, kompüter, mobil telefon, planşet və s. xarici dil tədris vasitəsinə çevrilmişdir. Şagird materialı dinləyir, lazımi məlumatları seçir və səhvləri müəyyən etmək üçün bir səs yazısını qeydə alır.

Nəticədə deyə bilərik ki, şifahi nitqi anlamaq bacarıqlarına sahib olmaq, şifahi nitqdə düşüncələrin formalaşdırma qabiliyyətinin inkişafına səbəb olur.

Açar sözlər: oxuyub anlama, şifahi anlama, bacarıq, dil vahidləri

Müasir təhsil konsepsiyası dilin tədrisi zamanı aşağıdakı nitq bacarıqlarına yiyələnməyi əsas tutur:

1. Şifahi anlama
2. Oxuyub anlama
3. Fikrini şifahi ifadə etmə
4. Fikrini yazılı ifadə etmə

Müasir dövrdə nəşr olunan xarici dil dərslikləri, o cümlədən fransız dili dərslikləri kommunikativ yanaşma əsasında yazıldığından kommunikativliyin əsas mərhələlərindən biri olan “fikrini şifahi ifadə etməyə” xüsusi yer verilmişdir. Didaktikada bu proses “əqli əməliyyat” prosesi adlandırılır. Bu o deməkdir ki, dinləyici dinlədiyi mesajları, nitq vahidlərini identifikasiya edir, fərqləndirir, yaddaşında onları müqayisə edir və onu şərh etməyə çalışır. Daha sonra təsəvvüründə onu səsləndirir, canlandırır, fərziyyə və ya mühakimə irəli sürür, təsvir edir və nəticə çıxarır.

Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi Milli kurikulumun tələblərinə görə 1-ci, 2-ci siniflərdə yalnız şifahi anlama və fikri ifadə etmə mərhələlərinə geniş yer verilir. Burada əsas məqsəd şagirdlərin fransız dilinin səs tərkibini fərqləndirmə bacarığına və vərdişlərinə yiyələnməsi, dinlədiyini anlamasıdır.

Dinlənən mətnlər şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olaraq bir neçə cümlə və ya kiçik ifadələrdən ibarət olur. Məsələn, 1 – ci sinifdə özünü təqdim etmə və ya salamlama, xudahafizləşmə, məktəb, ailə, şəhər və sairə kimi mövzularla bağlı dialoji kiçik işlək nitq

etiketlərindən ibarət çox qısa mətnlərdən istifadə edilir. (4. prof. Ç.O.Babaxanova, dos. R.M.İsayeva, Orta ümumtəhsil məktəblərin 1,2 sinif fransız dili dərslikləri, 2014)

Proqramda göstəriləni kimi fransız dili müəllimi sinfə daxil olur və şagirdləri fransızca salamlayır (bonjour). Şagirdlər ilk dəfə eşitdikləri fransız ifadəsini heç vaxt unutmurlar. Müəllim həmin ifadəni şagirdin ana dilinə tərcümə edir. Aparılan bu iş üsulu şagirdləri ilk gündən məşqə alışdırmaq məqsədi güdür.

Qui est absent ? Comment t'appelles – tu ?,

Lève –toi ! Assieds – toi ! Qui est de service ?

Ouvrez – vos livres ! Au revoir !

Müəllim belə ifadələri “kim yoxdur”, “adın nədir”, “qalx”, “əyləş”, “kim növbətçidir”, “kitablarınızı açın”, “xudahafız” və s. ifadələri dərstdə işlətdikdə ilk nitq vərdişləri eşitmə yolu ilə aşılmağa başlayır.

F.Ə.Seyidov şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafı haqqında yazır : “Şifahi nitqə yiyələnmək üçün ancaq sözləri bilmək kifayət deyil, şagird öyrəndiyi sözlərdən istifadə edib cümlə qurmağı və bu sözləri cümlədə əlaqələndirməyi də bacarmalıdır.

(2 .F.Ə.Seyidov. Şagirdlərin şifahi nitqinin inkişaf etdirmə yolları, 1967, səh. 68)

Təcrübədən göründüyü kimi, şagirdlər öz fikirlərini xarici dildə sərbəst ifadə edə bilmirlər. Buna görə də şagirdləri şifahi nitq bacarıq və vərdişlərinə yiyələndirmək üçün tədrisin ilk mərhələsindən onlara fonetik. lüğət və qrammatika sahəsində verilən biliklər praktik məqsədə yönəldilməli, bu biliklər şifahi nitq bacarıq və vərdişlərinə çevrilməlidir.

Şifahi anlama, əsasən nəzərdə tutulan mövzuya uyğun tərtib olunmuş şəkillər əsasında həyata keçirilir. Şəkillər şifahi anlamaya köməkçi vəsait kimi dialoqun məğzinin anlaşılmasına işarə edir. Şəkillərin rolu dinləmənin şifahi anlaşılmasını asanlaşdırmaq, eyni zamanda şagirdə mövzuya dair maraq oyatmaqdır.

Şifahi anlamaya tədrisin ilkin mərhələsindən başlanıldığından şagirdlər dinləmə strategiyalarına tədricən yiyələnirlər. Yəni, şagirdlərə əvvəl dinləmə bacarığı aşılanır, sonra isə anlama bacarığı qazandırılır. Burada mesajların hamısını tam anlamadan söhbət gedə bilməz. Ona görə ki, şagirdin hər sözün və ya ifadənin tərcüməsini soruşmağa meyl göstərməsi onda özünə inamsızlığa, müəllimdən asılılığa gətirib çıxarır.

Əksinə, şagird ana dilində olduğu kimi sinifdə və sinifdən xaricdə nə eşitdiyi və anladığı haqda fikir irəli sürsə, deməli o, müstəqil şəxs kimi formalaşır və özünü fransız dilində yoxlayır. Bu, şagirdə tədrisin yuxarı pilləsində yeni strategiyaların inkişaf etdirilməsinə kömək edəcəkdir və dilin öyrənilməsində faydaları olacaqdır. Məsələn, şagird tədricən məlumatların nə zaman, harada, necə, nə üçün baş verdiyini anlamağı, onları ardıcıl düzməyi, qeyd götürməyi, müəllimin səsinə dil daşıyıcılarının səsinə fərqləndirmə strategiyaları əldə edəcəkdir.

Orta məktəblərin yeni yazılmış fransız dili dərsliklərində (5. prof. B.B.İsmayılov, prof.Ç.O.Babaxanova, dos.R.M.İsayeva “ Le français pour la IX, 2010”) şifahi anlamayı təmin edən şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə müvafiq müxtəlif tipli dialoji və ya monoloji autentik materiallar və anlama çalışmaları təqdim edilir.

Mətn və dialoqların şagirdlərə dinlədilməsi prosesi əsasən iki mərhələdə aparılır: qlobal anlama, hissə - hissə anlama.

Birinci etapda dərsləyə baxmadan mətn və dialoqlar dinlənilir. Bu zaman dərslə materiallarının ümumi şəkildə anlaşılması nəzərdə tutulur. İkinci hissədə isə məlumat hissə - hissə səsləndirilir və autentik materialın tam detallarına qədər anlaşılması bir məqsəd olaraq qarşıya qoyulur. Aydın ki, autentik dərslə materiallarının anlaşılmasında onların həcmi, məlum söz və ifadələrin qədəri də az rol oynamır. Şagirdlər məlumatların köməyi ilə məlumatları təxmin edir və anlama çalışmaları etməklə tamamilə oynayır. Didaktiklər şagirdlərin yaddaşının iş salınması prosesini üç mərhələyə bölürlər:

Bilavasitə, birbaşa və qısa yaddaşın işə salınması.

1-ci mərhələdə fransız dilinin tədrisinin ilkin mərhələsidir. Şagird dinlədiyi qısa söz və ya səsləri müəyyənləşdirə bilir, tanıyır və yaddaşında saxlayır.

2-ci mərhələdə yaddaşın orta vəziyyəti işə salınır, yəni şagird identifikasiya edir, sintez etmək üçün nitq vahidlərini seçir, fərqləndirir. Şagirdin diqqəti danışanın səsinin intonasiyasına, ifadəsinə, musiqiyə və s. yönəlir, sonra autentik materialın növünə, nə vaxt baş verdiyi zamanına və mövzusunə yönəlir və bunları hafizəsində saxlamağa çalışır.

3-cü mərhələ isə yaddaşda söz və ifadələrin uzun müddətli toplanmasıdır. Bu mərhələdə anlama çalışmalarının rolu böyükdür. Didaktikada müxtəlif növ anlama çalışmaları, yanlış və ya doğru assosiativ çalışmalar, sıralama, açıq suallar, suallara cavab cədvəli doldurma və s.

Hər üç mərhələnin həyata keçirilməsi şifahi anlama və öz fikrini şifahi ifadə etmə prosesinin əsasını təşkil edir.

Oxuyub anlamayı təmin etmək məqsədilə isə bir sıra çalışma növləri göstərilir :

1) oxudan əvvəl aparılan çalışmalar

2) oxu zamanı aparılan çalışmalar

3) mətn əsasında aparılan çalışmalar

4) oxu üçün hazırlıq çalışmaları mətnin növündən və şagirdlərin yaş səviyyəsindən asılı olaraq seçilir.

1. Oxu mətnlərinə aid şəkilləri, fotoşəkilləri, yarım başlıqları elə seçməlidir ki, şagirdlər onlardan istifadə etməklə mətn haqqında əvvəlcə öz fikirlərini söyləyə bilsinlər.

2. Mətnin məzmununa dair şagirdlərə artıq məlum olan bəzi informasiyaları xatırlatmaq olar.

3. Oxunacaq mətnin mövzusunı izah etməklə şagirdləri müqayisəyə cəlb etmək və oxunacaq mətnə onların marağını artırmaq olar.

4. Mətnin mənasını özündə əks etdirən əsas söz və ifadələri verməklə, şagirdlərə mətnin məzmununa dair şəxsi fikir söyləməkdə kömək etmək olar.

Sonra mətnin məzmununu aydınlaşdırmağa xidmət edən suallardan və ya düzgün ya səhv fikri müəyyənləşdirməyə kömək edən çalışmalardan istifadə etmək olar. Məsələn:

1) mətnin mənasını müəyyənləşdirmək üçün suallar qurmaq ;

2) buraxılmış sözləri və ifadələri yerinə qoymağı bacarmaq;

3) hər hansı məlumatı dəqiqləşdirmək;

4) mətnin məzmununa dair plan tərtib etməyi bacarmaq;

5) mətnin növünü, janrını, məqsədini müəllimin köməyi ilə müəyyənləşdirməyi bacarmaq;

6) əsas qrammatik hadisələri bir – birindən ayırmağı bacarmaq və s. kimi çalışma növlərini nümunə göstərmək olar. Məsələn, 9 – cu sinif dərslində mətnin məzmununun başa düşülməsi üçün çalışmalar verilir, mətnin ümumi məzmununun anlaşılmasına xidmət edən, mətnin tam məzmununu açan, verilən arqumentlər əsasında mühakimə yürütməyi tələb edən çalışmalar belə çalışmalardandır.

Oxu prosesindən sonra isə mətnin anlaşılma dərəcəsini müəyyənləşdirməyə, mətnin qısa məzmununu yazılı şərh etməyə, oxunmuş mətnə olan qrammatik və leksik materialın seçilməsi (fəllərin zamanını, şəxsinə dəyişmək, konkret sözlərin sinonimini, antonimini, eyni kökdən olan sözləri seçmək və s.) bu tipli çalışmalar şagirdlərə hadisələrin harada və nə zaman baş verməsi haqda diskussiyaya girməyə imkan verir. Şagirdlər mətnə daha yaradıcı yanaşır və onların təfəkkürü və nitqi inkişaf edir.

Şifahi nitqi inkişaf etdirmək üçün istifadə olunan çalışmalardan biri də dialoq və şəkillər üzərində aparılan işlərdir. Uzun illər şifahi nitqin öyrədilməsi işi ilə məşğul olmuş C.B.Ablam yazır : “Müəllim şagirdin şifahi nitqini inkişaf etdirmək istəyirsə, o, bu işə aid xüsusi nitq çalışmaları, dialoqlar hazırlamalı və onu şagirdlərə icra etdirməlidir. Belə çalışma və dialoqlar

fəal nitqin yaranmasına köməklik göstərə bilər".(8. С.В.Аблам, Интенсификация обучения иноязычной устной речи в школе. Минск, 1974)

Dialoglar öyrənilmiş mətn, şəkil və müxtəlif mövzular üzərində qurula bilər. Şəkil şagirdləri yaradıcı fikirlər söyləməyə sövq edir. Şagirdlər şəkilə baxıb, oradakı əşya və hərəkətləri təsvir etməli, şəkilə başlıq verməli və şəklin məzmunu haqqında öz fikirlərini söyləməyi bacarmalıdır.

Şəkil üzərində söhbətlər də aparmaq olar. Aparılan söhbətlər əsasında şagirdlərin söz ehtiyatı artır, cümlə qurmaq və danışmaq bacarıqları inkişaf edə bilər. Belə söhbətlər adətən sual – cavab şəklində qurulur. Verilmiş suallar ardıcıl və məntiqi cəhətdən bağlı olduqda mövzunun məzmunu əhatə edilmiş olur.

Tədris prosesində texniki vasitələr özünəməxsus yer tutur. Dil mühitinin yaradılmasında, dərslərin səmərəli keçirilməsində, tələffüz və intonasianın yaxşılaşdırılmasında, başqasının nitqinin başa düşülməsində, vərdişlərin avtomatlaşdırılmasında texniki vasitələr mühüm rol oynayır.

Mediasiya da şagirdlərin nitq fəaliyyətinin formalaşmasına xidmət edən kommunikativ təlim növlərindən biri olub, dilin mənimsənilməsi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mediasiya sahəsində şagirdlər kiçik həcmli hər hansı mətni oxuya – oxuya və ya dinləyə - dinləyə qeyd götürməyi, götürdükleri qeyd əsasında həmin mətni şifahi və yazılı ifadə etməyi, verilmiş mətnin məzmununu əks etdirən əsas informasiyaları xarici dildə verməyi, interpretasiya və tərcümələr etməyi bacarmalıdır. Bütün bu metodik vasitələrdən istifadə etsək, xarici dilin tədrisi zamanı şifahi nitqin inkişafında müsbət nəticələr əldə edə bilərik.

Nəticə etibarlı ilə deyə bilərik ki, şifahi anlama bacarığına yiyələnmə fikrin şifahi ifadə edilməsinə gətirib çıxarır. Başqa sözlə desək, şifahi anlama bacarığı fikrini şifahi ifadə etmə bacarığını formalaşdırır. Yəni hər bir şagird:

1. Nitqin dialoji və monoloji formasından istifadə etməklə, müvafiq şəiri, mətn parçasını, mahnısını və ya dialoqu söyləməyi bacarmalıdır.

2. Dinlədiyi və ya oxuduğu dialoq və ya monoloqun məzmununu öz bilik dairəsində, əldə etdiyi vərdişlər əsasında ifadə etməyi bacarmalıdır.

3. Gündəlik həyatda rast gəldiyi hər bir hadisəni başa düşüləcək tərzdə şərh etməyi bacarmalıdır.

4. Öyrəndiyi səsləri düzgün tələffüz etməyi, cümlələrin ritmi, səs tonu və səslənməsi, vurğu kimi danışq üçün vacib olan elementləri yerli – yerində işlətməyi bacarmalıdır.

5. Haqqında bəhs etdiyi məlumatın əsas məğzini yığcam şəkildə ifadə etməyi, sadə sual – cavabdan şəxsi fikirlərini ifadə etməyə keçməyi, eyni bir fikri müxtəlif şəkildə ifadə etməyi bacarmalıdır.

Şagirdlərin produktiv fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün verilən tələblərin həyata keçirilməsində çalışma növlərinin düzgün seçilməsi əsas rol oynayır. Belə ki, bu növ çalışmalar elə seçilməlidir ki, onlar danışq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün vacib olan şəraiti yaratsın. Tapşırıq şagirdi elə maraqlandırmalıdır ki, o, öz yoldaşı ilə danışmağa özündə maraqlı bir mövzu tapsın, deməyə sözü olsun, onun danışığı dinləyəni yormasın, bu danışqdan özü və dinləyənlər zövq alsınlar.

Ədəbiyyat

1. La communication dans la classe de langue . Les éditions du Conseil de l'Europe, 1993.
2. F.Ə.Seyidov. Şagirdlərin şifahi nitqinin inkişaf etdirmə yolları, 1967, səh 68
3. S.H.Yusifov. Çalışma : Dil dərslərində ondan istifadə yolları. Metodik vəsait, Bakı, 2011

4. prof. Ç.O.Babaxanova, dos. R.M.İsayeva, Orta ümumtəhsil məktəblərin 1,2 sinif fransız dili dərsləkləri, 2014
5. İsmailov B.B. , Babakhanova Ç.O., İsayeva R.M. Le français pour la IX, 2010
6. Orta məktəb proqramları. İngilis, alman fransız dili. Bakı, Maarif nazirliyi, 1973
7. R.Y.Barsuk, Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri. Bakı, 1967
8. С.В.Аблам, Интенсификация обучения иноязычной устной речи в школе. Минск, 1974
9. A.Tahirov, Ə.Salayeva. Orta məktəbdə ingilis dilinin tədrisi metodikası, Bakı, 1978, səh.137

S. Mustafayeva

Exercises for oral performance development

Summary

According to the materials of European Council (1995) comprehension skill is the ability of analysis synthesis. Oral comprehension phase, defined as mental operation or analysis and synthesis ability , is given a start from the primary class of the French language. This phase aims to gain the students the skill and habits of differentiation of phonetics and help them conceive what they hear. As maintained by didactics there are two types of comprehension : global comprehension and comprehension in parts.

There are myriad comprehension tasks suggested in didactics: completing exercises, open – ended questions, answering the questions, filling up tables etc.

Technical equipment play an essential role in gaining oral comprehension skills; CD, computer, cell phones, tablets have already become an important means in learning a foreign language. Students listen to the necessary information via them and record their voices to correct their mistakes. As a conclusion, we admit that oral comprehension skills lead to rendering the ideas orally. In other words, oral comprehension skills forges oral expression skill of thoughts.

Key words : reading comprehension, oral comprehension, ability, language units

C. Мустафаева

Упражнения развивающие навыки устной речи

Резюме

Согласно материалам Совета Европы (1995) понимание является способностью анализа и синтеза.

Этап понимания (восприятия) устной речи , оцениваемое как “умственный процесс начинается еще в начальных классах обучения французскому языку. Здесь целью является обучение навыкам умениям распознавания звукового состава французского языка, а также понимания услышанного.

По мнению дидактиков, существует 2 вида понимания: глобальное и частичное. В дидактике, предлагаются различные виды упражнений: на дополнение предложений , открытые вопросы (задания), ответы на вопросы, дополнение таблиц и т.д.

Технические средства играют большую роль в возникновении (появлении) навыков понимания устной речи. СД, компьютер, мобильный телефон, планшет и т.д. превратились в средства обучения иностранного языка. Ученик слушает материал, выбирает необходимую информацию, а также записывает голос с целью для выявления ошибок.

В результате, мы можем сказать, что обладание навыкам понимания устной речи приводит к развитию способности формирования мысли в устное высказывание.

Ключевые слова : понимание прочитанного, устная речь, способность, языковые единица

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 20.07.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firuzə Köçərli tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.